



ทัศนะเรื่องความเป็นมนุษย์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

View Human in Theravada Buddhism

¹พระมหาธนเดช สมจิตโต (สมบัติมา), ²พระพุฒินันท์ รสิโย (ธนธรรมโรจน์)

³พระครูสุตพัชรภรณ์ (มนกมล ตีมีหาญ), ⁴รัฐธิย์ เปรมสกุล,

⁵ลลิตมาตา ศรีจำรูญ และ ⁶สุวัฒน์ คงยืน

¹PhramahaTanadech Samachitto (Sombutma), ²Phra Phutthinan Ratsiyo (Thanathammarot), ³Phrakhusutapatcharaphon (Manakamon Deemeehan),

⁴Rattee Premsakul, ⁵Lalimada Srichamroon and ⁶Suwat Kongyuen

^{1,3}วิทยาลัยสงฆ์พ้อขุนผาเมือง มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

^{1,3}Pothokunphamuang Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

^{2,4,5}คณะพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

^{2,4,5}Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

⁶นักวิชาการอิสระ Independent Scholar

¹Corresponding author, e-mail: Sombutma2020@gmail.com

Received March 9, 2026; Revised April 28, 2026; Accepted: April 30, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องมนุษย์ในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท ผ่านมุมมอง 2 ประการ คือ แบบสมังคภาพและแบบอนันตรภาพ งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า การอธิบายมนุษย์ในทางพระพุทธศาสนาไม่ได้เริ่มต้นจากวัตถุภายนอก แต่เริ่มจากร่างกายที่มีสัญญาและใจเป็นจุดตั้งต้น ในประการแรก แนวคิดจิตกับกายแบบสมังคภาพ เป็นการอธิบายมนุษย์ในฐานะองค์รวมที่ประกอบด้วยรูปและนามที่ทำงานสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบและเป็นเหตุเป็นผลแก่กัน ความเป็นสมังคภาพนี้สะท้อนผ่านกระบวนการทำงานของจิตตั้งแต่การปฏิสนธิจนถึงการจุติ โดยมีชีวิตินทรีย์ เป็นตัวเชื่อมโยงให้กายและใจดำรงอยู่ร่วมกันได้ นอกจากนี้ยังพิจารณาผ่านแง่มุมของกรรม ซึ่งมีจิตเป็นแรงผลักดันให้กายกระทำการ หากขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปความเป็นชีวิตก็ไม่อาจดำเนินไปได้ ในประการที่สอง แนวคิดจิตกับกายแบบอนันตรภาพ เป็นการอธิบายความต่อเนื่องของชีวิตที่เชื่อมต่อกันโดยไม่มีช่องว่างระหว่างภพเก่าและภพใหม่ ผ่านกระบวนการของปฏิจุสมุปบาทที่หมุนวนเป็นวงจรแห่งกิเลสกรรม และวิบาก ความเป็นอนันตรภาพนี้ปรากฏใน 2 ลักษณะ คือ 1) ด้านภววิทยา ที่เน้นความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยที่ส่งผลต่อเนื่องจากภพหนึ่งไปสู่อีกภพหนึ่งโดยปราศจากตัวตนที่เที่ยงแท้ และ 2) ด้านญาณวิทยา ที่อธิบายถึงการเกิดดับของวิญญาณและนามรูปอย่างรวดเร็วต่อเนื่องผ่านการรับรู้ทางประสาทสัมผัสในช่วงขณะจิตเดียว การวิเคราะห์มนุษย์ในแง่สมังคภาพและอนันตรภาพแสดงให้เห็นว่า กายและใจทำหน้าที่เกื้อกูลกันตามหลักสังขตธรรม แม้จะมีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา

แต่ยังคงมีอัตลักษณ์เดิมที่ส่งต่อผ่านเหตุปัจจัยและกรรม ทำให้วงจรชีวิตดำเนินไปอย่างไม่ขาดสายในสังสารวัฏ

คำสำคัญ: จิต; กาย; มนุษย์; พระพุทธศาสนาเถรวาท

Abstract

This research article aims to examine the concept of the human being in Theravada Buddhist philosophy through two primary perspectives: Equilibrium (Samangi-bhava) and Continuity (Anantara-bhava). This study is qualitative research based on the analysis of primary scriptures and related academic literature. The findings reveal that the Buddhist explanation of the human being does not originate from external matter, but commences with the physical body characterized by perception (saññā) and mind (citta) as the starting points. Firstly, the concept of Mind and Body as Equilibrium: This perspective describes the human being as a holistic entity composed of materiality (rūpa) and mentality (nāma), functioning in a systematic and reciprocal causal relationship. This equilibrium is reflected through mental processes from conception to decease, with the vital faculty (jīvitindriya) acting as the link that enables the coexistence of body and mind. Furthermore, it is considered through the dimension of Kamma, where the mind serves as the driving force for physical actions; should either element be absent, the continuity of life cannot persist. Secondly, the concept of Mind and Body as Continuity: This perspective explains the uninterrupted succession of life, connecting the previous and the new existence without interval through the process of Dependent Origination (Paṭicca-samuppāda), which revolves in the cycle of defilements, karma, and its results (kilesa-kamma-vipākā). This continuity manifests in two aspects: 1. Ontological aspect: Emphasizing the relationship of causal factors that transmit momentum from one existence to another without a permanent self (atta). 2. Epistemological aspect: Explaining the rapid and continuous arising and ceasing of consciousness and mind-and-matter through sensory perception within a single thought-moment. The analysis of the human being in terms of equilibrium and continuity demonstrates that the body and mind function complementarily according to the principles of conditioned phenomena (saṅkhata-dhamma). Despite the perpetual state of arising and passing away, an underlying identity is transmitted through causal factors and karma, allowing the life cycle to proceed incessantly within the Saṃsāra

Keywords: Mind; body; Human; Theravada Buddhism



บทนำ

การเข้าใจธรรมชาติในโลกนั้นมักเริ่มต้นจากการศึกษาสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ภายนอกตัวมนุษย์เป็นหลัก เนื่องจากเป็นสิ่งที่เข้าใจได้ผ่านประสาทสัมผัสต่างๆ ขณะที่พระพุทธศาสนากลับสอนวิธีการเข้าใจธรรมชาติโดยเริ่มจากมนุษย์เป็นจุดตั้งต้น กล่าวคือ ทุกสิ่งไม่ว่าจะโลก ความเกิดขึ้นของโลก ความดับโลก และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งโลก ในร่างกายที่มีประมาณวาหนึ่ง มีสัญญา มีใจนี้เอง (พระไตรปิฎก (ไทย) เล่ม 21 ข้อ 45 หน้า 74-75) การกล่าววนี้จึงนำไปสู่การพิจารณาว่า ธรรมชาติอันเป็นความจริงที่ปรากฏให้เห็นนั้นเริ่มต้นด้วยแนวคิดเรื่องมนุษย์ที่ประกอบด้วยกายและใจนี้ก่อนเป็นเบื้องต้น

มนุษย์ในแง่นี้ได้ถูกพิจารณาในฐานะเป็นพื้นฐานของธรรมชาติหรือเป็นรากฐานก่อนจะนำไปสู่ความจริงอื่น ขณะที่การนำเสนอธรรมชาติดังกล่าวในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นได้กล่าวถึงร่างกายและจิตใจอันเป็นองค์ประกอบสำคัญในการกำเนิดเป็นมนุษย์ต่างมีจุดตั้งต้นที่แตกต่างกัน มีธรรมชาติต่างกัน เมื่อมารวมกันจึงทำให้เกิดธรรมชาติที่รองรับความจริงทั้งสองอย่างไว้

ธรรมชาติทางกายของมนุษย์นั้นมีการกล่าวถึงผ่านข้อความว่า “ปฐมกำเนิดมนุษย์ไม่ได้โตเป็นตัวตนครบอาการ 32 ดังที่เธอคิด แต่ค่อยๆ พัฒนาไปทีละน้อย กล่าวคือ สัปดาห์แรกมีรูปร่างเป็นทรงกลมจิ๋วๆ ก่อน ชื่อว่า ‘กลล’ ตัวอ่อนทารก ที่มีชีวิตได้ด้วยปฏิสนธิวิญญานในขบวนการปฏิสนธิ” (พระไตรปิฎก (บาลี) เล่ม 15 ข้อ 235 หน้า 193) ขบวนการปฏิสนธิก่อกำเนิดมนุษย์เป็นลำดับๆ กล่าวคือ

ในสัตว์โลกนี้ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน แต่มารดายังไม่มีการตั้งครรภ์ และคันธัพพะยังไม่ปรากฏ การถือกำเนิดในครรภ์ก็ยังมีไม่ได้ ในสัตว์โลกนี้ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีครรภ์ แต่คันธัพพะยังไม่ปรากฏ การถือกำเนิดในครรภ์ก็ยังมีไม่ได้ แต่เมื่อใด มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีครรภ์ และคันธัพพะก็ปรากฏ เมื่อนั้น เพราะปัจจัย 3 ประการประชุมพร้อมกันอย่างนี้ การถือกำเนิดในครรภ์จึงมีได้ (พระไตรปิฎก (ไทย) เล่ม 12 ข้อ 408 หน้า 443-444)

การกล่าวอ้างถึงคันธัพพะคือการตั้งครรภ์เป็นการอ้างถึงปฏิสนธิวิญญาน เพราะลำพังแค่เพียงการอยู่ร่วมกันภายนอกไม่อาจจะทำให้มีสัตว์มาเกิดได้ แต่พอมีคันธัพพะปรากฏจึงเป็นนัยยะที่แสดงให้เห็นการเกิดของมนุษย์ อีกทั้งยังมีข้อความที่เสนอให้เห็นว่าปฏิสนธิวิญญานนั้นเป็นการแสดงถึงการกำเนิดของมนุษย์มาจากข้อความที่กล่าวถึงการก้าวลงสู่ครรภ์ 4 ประการนี้ คือ 1. สัตว์บางชนิดในโลกนี้ ไม่รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์ของมารดา ไม่รู้สึกตัวขณะอยู่ในครรภ์ของมารดา (และ) ไม่รู้สึกตัวขณะคลอดจากครรภ์ของมารดา 2. สัตว์บางชนิดในโลกนี้ รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์ของมารดา แต่ไม่รู้สึกตัวขณะอยู่ในครรภ์ของมารดา ไม่รู้สึกตัวขณะคลอดจากครรภ์ของมารดา 3. สัตว์บางชนิดในโลกนี้ รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์ของมารดา รู้สึกตัว ขณะอยู่ในครรภ์ของมารดา แต่ไม่รู้สึกตัวขณะคลอดจากครรภ์ของมารดา 4. สัตว์บางชนิดในโลกนี้ รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์ของมารดา รู้สึกตัวขณะอยู่ในครรภ์ของมารดา (และ) รู้สึกตัวขณะคลอดจากครรภ์ของมารดา (พระไตรปิฎก (ไทย) เล่ม 11 ข้อ 147 หน้า 107) การเป็นมนุษย์จึงเป็นการเกิดขึ้นจากปฏิสนธิวิญญานนี้เป็นเหตุสำคัญ ฉะนั้น การกำเนิดของมนุษย์จึงเป็นวิธีการโยงกันระหว่างกายกับจิตตามที่พระพุทธศาสนาเถรวาทมองการกำเนิดมนุษย์ในแง่ของของความเป็นสมังคภาพโดยอธิบายถึงการ

รวมกันของกายกับจิต หากไม่มีกาย จิตก็ทำงานไม่ได้ หากไม่มีจิต กายก็ไร้ประสิทธิภาพในการเคลื่อนไหวและทำกรรมต่างๆ ได้ ซึ่งทำให้เห็นภาพของความเป็นอันเดียวกันอย่างแน่นแฟ้น

ขณะเดียวกันพระพุทธศาสนาเถรวาทก็ยังอธิบายถึงมนุษย์ผ่านอนันตรภาพในแง่ของอนันตรภาพที่เสนอความต่อเนื่องไม่ขาดสายของการมีชีวิตผ่านการพิจารณาปัจจุสมุปบาทที่ถูกอธิบายโยงกันในความหมายของกิเลส กรรมและวิบากที่ส่งต่อกันไม่ขาดสาย เป็นลักษณะของการหมุนวนเป็นวงกลม ในคำอธิบายนี้ได้โยงกันระหว่างความมีอยู่ของชีวิตในแง่ของเหตุปัจจัย โดยเหตุปัจจัยนั้นไม่อาจขาดจากกันได้ แต่หากขาดจากกันแล้วก็ไม่อาจมีชีวิตได้

เมื่อกล่าวถึงมนุษย์จึงเป็นการกล่าวตามคำอธิบายทั้ง 2 นี้ โดยในบทความนี้จะได้กล่าวถึงการอธิบายชีวิตมนุษย์ในแบบสมังคีภาพและอนันตรภาพ โดยใช้ข้อมูลหลักฐานจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาและนักวิชาการเพื่อนำเสนอให้เห็นแนวคิดเรื่องจิตกับกายของมนุษย์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทต่อไป

แนวคิดจิตกับกายของมนุษย์แบบสมังคีภาพในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท

กำเนิดมนุษย์มีการอธิบายผสมกันระหว่างรูปและนามตามองค์ประกอบของร่างกายที่ประกอบด้วยชั้น 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ส่วนประกอบเหล่านี้ถูกอธิบายต่อเนื่องไปตามลักษณะพื้นฐานกล่าวคือ รูปได้แก่ธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ส่วนเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นจิตและเจตสิกหรือรวมเรียกว่า นาม โดยการมารวมกันของสิ่งเหล่านี้ถูกอธิบายภายใต้หลักการรวมกันเป็นสมังคีภาพองค์วิญญาณ นามรูป สัมฤทธิ์ผลเป็น กลละ ด้วยพลัง ‘สมังคีภาพ’ การเกิดพร้อมไม่ก่อนไม่หลังและเป็นเหตุเป็นผลให้กันและกัน

คำว่า สมังคีภาพ แปลว่า ความเป็นองค์เดียวกันหรือองค์รวมกัน ปรากฏในการอธิบายเชิงเหตุผลที่อ้างอิงรูปแบบของการเกิดเป็นมนุษย์ที่มีลักษณะสืบต่อเป็นอันเดียวกัน เป็นการมองผ่านการทำงานของจิต จะพบว่าเป็นการมองถึงการสัมพันธ์กันของกายกับจิตที่อธิบายถึงการเกิดที่พิจารณาผ่านองค์ประกอบ 3 ประการคือ บิดามารดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู และมีจิตหรือวิญญาณ (คันธัพพะ) มาปฏิสนธิในครรภ์มารดา (พระไตรปิฎก (ไทย) เล่ม 13 ข้อ 411 หน้า 514)

การมารวมกันของจิตกับกายจึงถูกมองผ่านการทำงานตามนี้คือ

- 1) ปฏิสนธิ ทำหน้าที่สืบต่อภพใหม่ คือ เป็นตัวนำสัตว์ไปเกิดตามอำนาจกรรม
- 2) ภวังคะ ทำหน้าที่เป็นองค์ประกอบภพ คือ เกิดเมื่อปฏิสนธิวิญญาณทำหน้าที่เสร็จ ภวังควิญญาณเป็นผลของกรรม แต่ไม่มีความคิดเกิดขึ้นในช่วงนี้ เหมือนตอนหลับแล้วไม่ฝัน
- 3) อาวัชชนะ ทำหน้าที่คำนึงถึงอารมณ์ใหม่ คือ เมื่อสามารถรับอารมณ์ได้ ภวังควิญญาณจะดับไป แล้วการรับรู้รูป จนเกิดการคิดถึงอารมณ์นั้นได้
- 4) ทัสสนะ ทำหน้าที่เห็นรูป ได้แก่ จักขุวิญญาณ
- 5) สวณะ ทำหน้าที่ได้ยินเสียง ได้แก่ โสตวิญญาณ
- 6) ขายณะ ทำหน้าที่รู้กลิ่น ได้แก่ ฆานวิญญาณ
- 7) สายณะ ทำหน้าที่ลิ้มรส ได้แก่ ชิวหาวิญญาณ
- 8) ผุสสะ ทำหน้าที่ถูกต้องผัสสวัตถุ ได้แก่ กายวิญญาณ



9) สัมปฏิจฉนะ ทำหน้าที่รับอารมณ์ คือ เมื่อมีการรับรู้ ใจจะเป็นตัวรับอารมณ์ที่ดี ไม่ได้แล้วเก็บผลที่ดี ไม่ได้ไว้

10) สันติระณะ ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ คือ ใจจะสร้างความรู้สึกรับชอบ ไม่ชอบ เฉยๆ ต่ออารมณ์ที่รับไว้นั้น

11) โวภูตัพพะ ทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์ คือ ใจที่วิเคราะห์การกระทำด้วยใจเป็นกลาง เป็นวิญญาณที่พิจารณาตัดสินการกระทำ

12) ขวณะ ทำหน้าที่เล่นเสพอารมณ์ อันเป็นช่วงที่ทำการม คือ วิญญาณที่เล่นไปในทวารทั้ง 6 เป็นผลที่เกิดขึ้น คือ เป็นผลที่ดี (กุศล) ไม่ได้ (อกุศล) เป็นเพียงการกระทำ (กิริยา)

13) ตทาลัมพะนะ ทำหน้าที่รับอารมณ์ต่อจากขวณะก่อนตกมวังค์ คือ การเกาะเกี่ยวอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งเป็นใหญ่ วิญญาณอาศัยอารมณ์นั้นเป็นไป

14) จุตติ ทำหน้าที่เคลื่อนจากภพปัจจุบัน คือ เป็นภวังคจิตดวงสุดท้ายก่อนตาย ที่จะเคลื่อนไปเกิดใหม่ (มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2540: 58-65)

ลักษณะการทำหน้าที่ของจิตเหล่านี้ จะอธิบายให้เห็นการรวมกันแบบต่อเนื่องจนเกิดเป็นชีวิต ทั้งในอาจมองได้จากการกำเนิดนั้นในรูปแบบของนามและรูป โดย 1) ชีวิตที่เป็นนาม คือ ชีวิตินทรีย์เจตสิกหนึ่งในเจตสิกที่ปรุงแต่งปฏิสนธิจิต พระองค์แสดงด้วยคำว่า นาม และ 2) ชีวิตที่เป็นรูป คือชีวิตรูป หนึ่งในองค์ประกอบปฏิสนธิกัมมชกลาปรูป พระองค์แสดงด้วยคำว่า รูป เมื่อขบวนการปฏิสนธิ มีปฏิสนธิวิญญาณเกิดสมังคีพร้อมกับขั้นตอนต่างๆ จนเกิดจิตกลายเป็นรูป คือกลายเป็นก้อน “กลละ” จากกลละคือเป็นรูปละเอียด กลมใสขนาดเท่าหยดน้ำมัน เกิดเป็นอัมพุทะคือเป็นรูปละเอียดสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ จากอัมพุทะเกิดเป็นเปสคือชิ้นเนื้อเล็ก จากเปสเกิดเป็นขณะคือเป็นก้อน จากขณะเกิดเป็นปุม 5 ปุม คือ แขน 2 เท้า 2 ศีรษะ 1 (พระไตรปิฎก (ไทย) เล่ม 15 ข้อ 235 หน้า 337) ชีวิตจึงมีนามรูปเป็นเหตุเป็นผลเกื้อกูลกันและกัน จิตเกิดขึ้น และเป็นประธานของเจตสิก ซึ่งการอธิบายที่เชื่อมโยงให้เห็นสภาวะการเกิดดับของจิตนั้นจะมีวิธีอธิบายลักษณะความเห็นเหตุปัจจัยแบบปฏิจจสมุปบาทคือ

“เพราะนามรูปมี วิญญาณจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี วิญญาณนี้ย่อมกลับมาไม่พ้นจากนามรูป ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ โลกจึงเกิด แก่ ตาย จุตติ และอุปติ กล่าวคือ เพราะนามรูปเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี” (พระไตรปิฎก (ไทย) เล่ม 16 ข้อ 65 หน้า 127)

ชีวิตมนุษย์จึงเป็นการรวมกันของนามและรูปที่ไหลเวียนกันอย่างนี้ แต่ขณะเดียวกันจะพบว่าการที่เรามองเห็นอัตภาพในความเป็นรูปเดียวกันนั้นมาจากคำอธิบายว่า

1. ชีวิตคือชีวิตินทรีย์ เป็นการอธิบายถึงชีวิตผ่านการมองเห็นการเกี่ยวข้องกันของนามกับรูปผ่านสิ่งที่เรียกว่า ชีวิตินทรีย์ กล่าวคือ การมีชีวิตอยู่ได้นั้นจะต้องมีชีวิตินทรีย์อยู่ เนื่องจากชีวิตินทรีย์เป็นการขยายให้เห็นถึงความต่างระหว่างคนตายกับคนเป็น มีคำอธิบายเพิ่มเติมว่าบทบาทของชีวิตินทรีย์คือการหล่อเลี้ยงให้รูปทั้งหลายที่มารวมกันเข้าเป็นกายของคนหรือสัตว์ดำเนินไปได้ ถ้าอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งยังทำงานได้อยู่ก็ยิ่งถือว่าชีวิตินทรีย์ไม่ขาด ต่อเมื่ออวัยวะต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสมอง หัวใจ หรืออะไรก็ตามแต่ยุติการทำงานลงอย่างเด็ดขาดแล้ว เราจึงสามารถกล่าวได้ว่าคนผู้นั้นหรือสัตว์ตัวนั้น

ได้ตายลงแล้ว ความตายจึงเป็นเรื่องของกายไม่ใช่จิต (สมภาร พรหมทา, 2559: 190) เพราะชีวิตหรือการมีชีวิตเป็นเรื่องของชีวิตินทรีย์ที่โยงกันของทั้งกายและจิตเข้าด้วยกัน จึงทำให้การไม่มีชีวิตนั้นด้วยความหมายว่าเมื่อกายไม่พร้อมจะดำรงสภาพอยู่ได้ก็ทำให้เกิดการตายขึ้น การที่จิตไปเกิดในกายที่พร้อมจึงเป็นวงจรของการอธิบายในแง่ของเหตุปัจจัยสำหรับกายที่มีความพร้อมกับเหตุแห่งการเกิดนี้ อีกต่อหนึ่ง

2. ชีวิตคือกรรม เป็นการขยายให้เห็นว่า กรรมนั้นเกิดขึ้นจากจิตเป็นแรงผลักดัน ชีวิตที่ดำเนินอยู่นั้น ไม่ใช่ลำพังกายเท่านั้นที่อยู่ได้ แต่ต้องอาศัยจิตด้วย ในแง่นี้จะพบคำอธิบายว่า ร่างกายอย่างเดียวไม่เป็นเหตุแห่งความดีหรือความชั่วได้ ยกตัวอย่าง เช่นนายเขียวเห็นขอลานข้างถนนเกิดความสงสารเลยให้เงินไปจำนวนหนึ่ง การให้เงินขอลานของนายเขียวถือเป็นความดี แต่ความดีนี้อยู่ๆ จะแสดงตัวออกมาโดยไม่มีมูลไม่ได้ ความไม่โลกและความไม่โกรธคือมูลของการกระทำดีของนายเขียวในครั้งนี้ สิ่งที่พระพุทธองค์ทรงสอนก็คือการที่ธรรมทั้งหลายอิงอาศัยเป็นเหตุของกันและกัน เนื่องจากสิ่งที่พระพุทธศาสนาสนใจคือชีวิต ไม่ใช่โลกกายภาพ และจุดที่พระพุทธศาสนาสนใจในชีวิตก็คือความทุกข์ อันมาจากเกิดคือตัณหา การเข้าใจว่ารูปไม่ใช่เหตุแห่งการทำให้ดีหรือชั่วจึงมองว่ารูปนั้นไม่ใช่สิ่งบงการเวลาที่เรารู้ เวลาที่เราใช้มือให้ทานหรือฆ่าสัตว์ มือไม่ใช่ที่มาของความดีและความชั่วที่กล่าวมานี้ เวลาที่เราเห็นของมีค่าเช่นทองคำแล้วเกิดความอยากได้ เราไม่สามารถโทษทองคำได้ เพราะทองคำเป็นรูปเป็นสสารซึ่งไม่ใช่เหตุของความอยากได้ การที่พระอภิธรรมมีทัศนะเช่นนี้ เนื่องจากต้องการกำหนดปัญหาว่าอยู่ที่ไหนแล้วจัดการกับชีวิตของตนเอง ขณะที่นักบวชบางลัทธิในอินเดียทรมานกาย เพราะเข้าใจว่ากายคือที่มาของความชั่วร้าย ซึ่งขัดแย้งกับพระอภิธรรม ตาไม่ใช่ที่มาของความชั่ว แม้จะทำลายตากิไม่สามารถทำให้หมดทุกข์ได้ เนื่องจากกายไม่ใช่สาเหตุของความดีหรือชั่ว (สมภาร พรหมทา, 2559: 205-206) การมองชีวิตว่ามีจิตเป็นตัวผลักดันให้กายทำกรรม เป็นคำอธิบายที่ทำให้เห็นความเป็นชีวิตเป็นอันเดียวกัน หากไม่มีกายก็ทำกรรมไม่ได้ หากมีแต่ใจกรรมก็ไม่สำเร็จ การพิจารณากรรมที่ทำและการรับผลกรรมจึงโยงกันและเป็นอันเดียวกันทั้งกายและใจ

มนุษย์ในแง่ของสมังคภาพจึงเป็นการรวมกันของรูปและนามหรือกายกับจิตที่ถูกมองผ่านการผสมผสานกัน ขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งชีวิตก็ไม่อาจจะอยู่ได้

แนวคิดจิตกับกายของมนุษย์แบบอนันตรภาพในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท

การที่มนุษย์ถูกอธิบายในแบบอนันตรภาพนั้นเป็นการเสนอการเชื่อมต่อบนไม่ให้เกิดช่องว่างระหว่างภพเก่ากับภพใหม่มาจากการอธิบายตามหลักการของปัจจุสมุปบาทในแง่ของการวนเวียนไม่มีจุดตั้งต้นและปลายทาง หมุนวนเป็นวงกลม ภายใต้หลักการแห่งกิเลส กรรม วิบาก

ปัจจุสมุปบาทแบบสังสารวัฏหรือข้ามภพข้ามชาติเป็นคำอธิบายด้วยระบบของกิเลส กรรม วิบาก ดังคำอธิบายว่า

"ก็ในอดีตภพ เมื่อบุคคลผู้จะตายเพราะความสิ้นไปเอง หรือเพราะการกระทำร้ายก็ตาม ไม่อาจทนความรุ่มเอาแห่งศีลตราคือ มรณันติเวทนา (ความเจ็บชนิดถึงตาย) ทั้งหลาย ซึ่งเชือดเฉือนเส้นเอ็นทั่วอวัยวะใหญ่ย่อยเหลือที่จะทน ครั้นร่างกายชบชืดไปโดยลำดับ ดุจใบตาลสดที่เขาวางไว้ในแดด ค่อยเหี่ยวแห้งไปฉะนั้น ครั้นอินทรีย์ทั้งหลายมีจักขุเป็นต้นดับ กายินทรีย์ มนินทรีย์และชีวิตินทรีย์คงเหลืออยู่แต่ในหทัยวัตถุ วิญญาณซึ่งอาศัยหทัยวัตถุ



เท่าที่เหลืออยู่ในขณะนั้น ก็ปรารถนาเอากรรม (กรรมหนัก) สมาเสวิตกรรม (กรรมที่ทำให้
เนื่องๆ) อาสันนกรรม (กรรมที่ทำให้เมื่อใกล้ตาย) บุพตกรรม (กรรมที่ทำไว้แต่ปางก่อน) อย่าง
ใดอย่างหนึ่ง ซึ่งได้แก่สังขารอันได้ปัจจัยที่เหลือ (มีวิชาเป็นต้น) แล้ว หรือปรารถนาเอาวิสัย
คือวรรณรูปารมณ์ ซึ่งได้แก่กรรมนิमित คตินิमितอันเข้าไปปรากฏแก่วิญาณนั้นเป็นไป
ค้นหาในวิสัยนั้นอันมีโทษที่วิชาปกปิดไว้เพราะยังละค้นหาวิชาไม่ได้ ก็ชักเอาวิญญาณ
ที่เป็นไปอยู่อย่างนั้นไป สังขารคือเจตนาที่เกิดขึ้นก็ช่วยชักวิญญาณนั้นไป วิญญาณที่
ถูกค้นหาชัดไป ถูกสังขารทั้งหลายชัดไปด้วยอำนาจแห่งสันตติอยู่นั้น ก็ละทิ้งที่อาศัยคือหทัย
วัตถุเดิมด้วย ได้ที่อาศัยใหม่อันกรรมสร้างขึ้นบ้าง ไม่ได้บ้าง เป็นไปด้วยปัจจัยทั้งหลายมี
อารมณ์เป็นต้นเท่านั้นด้วย ดุจคนหวนง เชือกซึ่งผูกต้นไม้ที่ฝังในไว้ข้ามคลองไปจะนั้นแล”
(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2540: 315-317)

การแบ่งปฏิจจสมุปบาททั้ง 12 ออกตามนี้คือ “สังขารและภพเป็นกรรมวิฆู อวิชชาค้นหา
อุปาทานเป็นกิเลสวิฆู วิญญาณนามรูปสฬายตนะผัสสะเวทนาเป็นวิปากวิฆู พึงทราบเถิดว่ากิเลสวิฆูยัง
ไม่ขาดลงตราบใด ก็ชื่อว่าหมุน เพราะเป็นไปรอบแล้วรอบเล่า ชื่อว่าไม่หยุด เพราะมีปัจจัยยังไม่ขาด
ลงตราบนั่นอยู่นั่นเอง” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2540: 391)

การอธิบายถึงมนุษย์ในวงจรที่สืบเนื่องกันไม่สิ้นสุดนี้จึงเป็นการเชื่อมโยงกับวงกลมที่ไม่มี
เบื้องต้นหรือเบื้องปลาย กล่าวคือ การมา การไป การไปและการมา ความตาย คติ ภพน้อยภพใหญ่
จุติ อุปบัติ ความเกิด ความดับ ชาติ ชรา มรณะ ที่สุดเบื้องต้นแห่งสังสารไม่ปรากฏ ที่สุดเบื้องปลายก็
ไม่ปรากฏ เหล่าสัตว์ผู้ดำรงอยู่แล้ว คือ ดำรงมั่นแล้วติดแล้ว ติดแน่นแล้ว ติดพันแล้ว ติดใจแล้วใน
สังสารอันเป็นท่ามกลาง (พระไตรปิฎก (ไทย) เล่ม 30 ข้อ 61 หน้า 234) เป็นการเสนอถึงการเกิดเป็น
มนุษย์ภายใต้กายและจิตนี้จะไปไปตามหลักการของภวจักร (วงล้อแห่งภพ) คือ วงล้อแห่งสังสารวิฆู
มี 3 วง แยกจากเหตุปัจจัย 12 องค์ธรรม ตามหน้าที่ ดังนี้ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2540: 391-3927)

ก. กิเลสวิฆู คือ วงเวียนในเครื่องเคราหมอง เราร้อน ได้แก่ อวิชชา ค้นหา และอุปาทาน
เป็นกิเลสตัวสาเหตุผลักดันให้บุคคลคิดปรุงแต่งกระทำต่าง ๆ

ข. กรรมวิฆู คือ วงเวียนในการกระทำตามอำนาจของกิเลส ได้แก่ สังขาร (กรรม) และภพ
เป็นกระบวนการกระทำหรือกรรมทั้งหลายที่ปรากฏปรุงแต่งชีวิตในรูปลักษณะต่างๆ

ค. วิปากวิฆู คือ วงเวียนในวิปากที่เป็นผลของกรรม ได้แก่ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ
ผัสสะและเวทนา เป็นวิปาก ซึ่งเป็นสภาพชีวิตที่เกิดขึ้นเป็นผลจากการกระทำกรรม (กรรมวิฆู) และ
กลับเป็นปัจจัยเสริมสร้างให้บุคคลกลับปรุงแต่งได้อีก (กิเลสต่าง ๆ) จะเห็นได้ว่ากิเลสเป็นเหตุให้ทำ
กรรม วิฆูนั้นเมื่อเราศึกษาจากผลไปหาเหตุ เรียกว่า ปฏิโลม นั้นจะมีลักษณะดังนี้ว่า วิปากวิฆู
เป็นผลของกัมมวิฆู กัมมวิฆูเป็นผลของกิเลสวิฆู กิเลสจึงเป็นเหตุดั้งเดิมที่ก่อผล และเหตุ
สืบสายต่อไปเมื่อเราปฏิบัติโดยตัดกิเลสวิฆูได้อื่นๆ ก็ตัดได้เด็ดขาด วงจรหรือวิฆู 3 นี้ เมื่อ
กิเลสวิฆูยังไม่ขาดลงตราบใด ก็หมุนไปรอบแล้วรอบเล่า ชื่อว่าไม่หยุดเพราะไม่ขาดลงตราบนั่นอยู่
นั่นเอง หมุนเวียนสืบเนื่องติดต่อกันเป็นปัจจัยเกี่ยวพันกันและกัน ทำให้วงจรชีวิตดำเนินไปไม่ขาด
สาย

จากความสัมพันธ์ของการเกิดใหม่กับปฏิจจสมุปบาท แสดงให้เห็นถึงกระบวนการดับลงของ
ชีวิตมนุษย์ที่มีปัจจัยต่าง ๆ อาศัยกันและกันหมุนเวียนเป็นสังสารวิฆู ตราบใดที่มนุษย์ยังมีวิชา

มนุษย์ย่อมต้องเกิดใหม่หมุนเวียนอยู่ในสังสารวัฏแห่งความทุกข์อันกำหนดเบื้องต้นและเบื้องปลายที่สุดมิได้ และทั้งนี้เราสามารถพิจารณาความสัมพันธ์ของการเกิดใหม่กับปฏิจจสมุปบาทพร้อมกับสังสารวัฏได้ว่า กิเลส คือ ความไม่รู้ ไม่เข้าใจในสภาพชีวิตตามที่ เป็นจริง (อวิชชา ตัณหา อุปาทาน) เป็นเหตุให้เกิดกรรม คือ การกระทำ การคิดปรุงแต่ง

กระบวนการเกิดเป็นไปต่อเนื่องเพราะชนกรรมหล่อเลี้ยง เมื่อมีพลังกรรมที่เรียกว่าผลบุญและบาปอุปถัมภ์อยู่ชีวิตก็เกิดสืบต่อไปได้ เพราะกรรมมีส่วนให้กำเนิดปฏิสนธิจิต เหตุนี้พระอนุรุธาจารย์จึงกล่าวไว้ในอภิธัมมัตถสังคหะว่า “ในที่สุดแห่งจิตจิตอันดับไปแล้วนั้น จิตที่เรียกว่าปฏิสนธิวิญญาณเพราะเชื่อมต่อกับภพ (ชาติ) ใหม่ที่มีอารมณ์และไม่มีอารมณ์ก็ตามปรารถนาอารมณ์ที่ตนยึดเอาแล้วอย่างนั้น อันสังขาร (กรรม) ที่อวิชชาอนุสัยห้อมล้อมและมีตัณหาอนุสัยเป็นมูลรากก่อให้เกิดขึ้นตามสมควร อันสัมปยุตธรรมประคับประคองไว้พอเกิดขึ้นเท่านั้นที่ตั้งอยู่ในภพ (ชาติ) ใหม่ต่อจากจิตจิตนั่นเอง” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2530: 31)

การเชื่อมโยงกันระหว่างกายกับจิตจึงเป็นไปอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ต้นสาย กลางและปลายไม่จบสิ้นจึงถูกมองเป็นอนันตรภาพ แต่การยืนยันความเป็นอนันตรภาพได้ถูกอธิบายผ่านความหมุนวนตามการเกิดและดับเป็นหลัก การอธิบายอนันตรภาพนั้นได้ถูกนำเสนอผ่านหลักการอธิบายไว้ 2 แบบ คือ

1 แบบภาววิทยา เป็นการอ้างถึงการมีอยู่ของความไม่ขาดสายนั้นตามกรอบของเหตุปัจจัยเป็นหลัก กล่าวคือเป็นการอธิบายให้เห็นความสัมพันธ์ของภาวะทั้งหลายที่สัมพันธ์กันในลักษณะที่ร่วมกัน (เจษฎา ทองรุ่งโรจน์, 2547: 643) โดยอธิบายถึงการมีอยู่ของโลก ซึ่งในที่นี้คือชีวิตนั้นเป็นไปในกรอบของการมีอยู่ของชีวิต ตามหลักปฏิจจสมุปบาท ตามข้อความว่า

โลกนี้อาศัยที่สุด 2 อย่าง คือ (1) ความมี (2) ความไม่มี ก็เมื่อบุคคลเห็นความเกิดขึ้นของโลกด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง ความไม่มีในโลกก็ไม่มี เมื่อบุคคลเห็นความดับของโลกด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง ความมีในโลกก็ไม่มี โดยมาก โลกนี้พัวพันอยู่ด้วยอุปายและความยึดมั่นอันเป็นเหตุถ้อยมั่น แต่อริยสาวกนี้ไม่เข้าไปยึดมั่นอุปายและความยึดมั่นอันเป็นเหตุที่ใจเข้าไปตั้งมั่นถ้อยมั่นและนอนเนื่องว่า ‘อัตตาของเรา’ ไม่เคลือบแคลง ไม่สงสัยว่า ‘ทุกข์นั้นแลเมื่อเกิดย่อมเกิดขึ้น ทุกข์เมื่อดับย่อมดับไป’ อริยสาวกนั้นมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นเลยด้วยเหตุเพียงเท่านี้ จัดว่าเป็นสัมมาทิฐิ ที่สุดอย่างที 1 นี้ คือ สิ่งทั้งปวงมีอยู่ ที่สุดอย่างที 2 นี้ คือ สิ่งทั้งปวงไม่มี ตลาคดไม่เข้าไปใกล้ที่สุดทั้ง 2 นี้แสดงธรรมโดยสายกลางว่า ‘เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้มีได้ด้วยประการอย่างนี้ เพราะอวิชชาอันแลดับไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้มีได้ด้วยประการอย่างนี้’ (พระไตรปิฎก (ไทย) เล่ม 17 ข้อ 90 หน้า 173-174)

การใช้หลักเหตุปัจจัยเป็นสิ่งแวดล้อมที่ทำให้มีชีวิตมีอยู่ได้ ขณะเดียวกันก็อาจไม่มีได้เช่นกันหากภาวนานั้นไม่มีเหตุปัจจัย แต่การจะพูดถึงความมีได้นั้นจึงทำให้เกิดภพขึ้น ในแง่นี้ได้ถูกอธิบายภายใต้อำนาจของแรงผลักดัน ไม่ใช่เกิดมีเองอย่างยั่งยืนที่เรียกว่า อนันต์ (eternal) แต่เป็นอนันตรภาพในแง่ของการมีแรงผลักดัน ตามข้อความว่า “เหล่าสัตว์ผู้อันอำนาจแห่งบุญส่งเสริมแล้วไปสู่กามภพและรูปภพหรือไปถึงภวคพรหมบ้างแต่ยังกลับไปสู่ทุกข์เดิมได้อีก เหล่าสัตว์ที่มีอายุยืนถึงเพียงนั้นก็ยังจุติได้เพราะหมดอายุไม่ว่าภพไหนๆ ที่ชื่อว่าเที่ยงไม่มี ยังต้องเวียนว่ายตายเกิด” (พระไตรปิฎก (ไทย) เล่ม



35 ข้อ 1021-1029 หน้า 669-675) และว่า “ขั้นที่เกิดขึ้นแล้วในอดีต เพราะกรรมในอดีตเป็นปัจจัย ขั้นนั้นได้ดับแล้วในอดีต ส่วนขั้นที่เกิดขึ้นในภพนี้ เป็นกรรมในอดีตที่เป็นปัจจัย หารัทธิธรรมแม้แต่สิ่งเดียวจากภพในอดีตมาสู่ภพนี้ไม่ ขั้นทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วในภพนี้ เพราะกรรมเป็นปัจจัย ขั้นทั้งหลายจักเกิดขึ้นในภพหน้า ก็เป็นพวกอื่น หารัทธิธรรมแม้สิ่งเดียวจากภพนี้จักไปยังภพหน้ามิได้” (พระพุทธโฆสะเถระ, 2551: 1005-1006) การเชื่อมโยงกันนี้จึงเป็นแรงผลักดันให้เกิดการมีอยู่ที่ไม่ขาดสาย แต่ไม่ได้ระบุว่าเป็นตัวตนนั้น เป็นเหตุปัจจัยเท่านั้น

2. แบบญาณวิทยา เป็นการรับรู้ผ่านการสัมผัสอารมณ์ที่สร้างกระบวนการต่อการเข้าใจถึงความไม่มีระหว่าง อย่างเราสามารถรับรู้หลายภพชาติได้ในวันเดียวกัน แม้ที่กำลังเคี้ยวข้าวอยู่ในปากยังไม่ทันจะกลืน เพียงแค่เคี้ยวในเวลาสั้นๆ เท่านั้นก็อาจมีภพชาติเกิดขึ้นได้หลายครั้งหลายหน เพราะความรู้สึกเอร็ดอร่อยที่เกิดขึ้นในขณะนั้น มีความพอใจและความเพลิดเพลิน ญาณนั้นจะตั้งอยู่ในขณะแห่งคำข้าวและเจริญงอกงามในขณะที่ยังเคี้ยวอยู่นั้น กว่าที่จะกลืนคำข้าวนั้นเข้าไป จึงมีหลายระยะต่อการเกิดขึ้นของญาณ ญาณอร่อยครั้งหนึ่ง อร่อยอย่างหนึ่งเปลี่ยนไปอร่อยอีกอย่างหนึ่ง ญาณจะเกิดขึ้นใหม่ทุกครั้ง เมื่อญาณเกิดขึ้นแล้วก็จะสร้างนามรูปใหม่ทุกครั้ง ซึ่งเป็นไปตามอำนาจของญาณมีกายกับใจที่เปลี่ยนไป และทำหน้าที่ไปตามกำลังของญาณ เมื่อญาณเกิดขึ้นหลายหน นามรูปก็เกิดดับหลายหนในขณะที่ยังเคี้ยวข้าวอยู่เพียงคำเดียว เพราะฉะนั้นพระองค์จึงตรัสว่า ในที่ใดนั้นหมายความว่า ในคำข้าวใดวิญญาณตั้งอยู่เฉพาะและเจริญงอกงาม การก้าวลงแห่งนามรูปย่อมมีในที่นั้น คือ ในคำข้าวนั้น เป็นการเกิดขึ้นแบบหนึ่งเนื่องจากคำข้าวที่กำลังเคี้ยวอยู่นั้น เพราะว่าเคี้ยวลงไปครั้งหนึ่งๆ มิได้เหมือนกันทุกครั้ง มีความรู้สึกที่เปลี่ยนไปเปลี่ยนมา จึงสร้างนามรูปใหม่ได้หลายแบบ กว่าที่จะกินข้าวเสร็จคำหนึ่งแล้วกลืนลงไปในคอ” (พุทธทาสภิกขุ, 2514: 84-85)

การรับรู้ในช่วงขณะเดียวที่เกิดจากประสาทสัมผัสจึงเป็นการสร้างความเป็นอนันตรภาพที่ต่อเนื่องและไม่ขาดสาย อันเป็นกระบวนการทางจิตที่เชื่อมโยงผ่านกาย ทั้งนี้อาจเข้าใจถึงความหมายที่ไม่สิ้นสุดของชีวิตผ่านคำสอนว่า

“เราไม่กล่าวที่สุดแห่งโลกที่สัตว์ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติว่า พึงรู้ พึงเห็น พึงถึงได้ ด้วยการไป เราไม่กล่าวว่า การที่บุคคลยังไม่ถึงที่สุดแห่งโลกจะทำที่สุดแห่งทุกขได้ เราบัญญัติโลก ความเกิดแห่งโลก ความดับแห่งโลก และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งโลก ในร่างกายที่มีประมาณวาหนึ่ง มีสัญญา มีใจนี้เอง” (พระไตรปิฎก (ไทย) เล่ม 21 ข้อ 45 หน้า 74)

การอธิบายกายกับจิตทางญาณวิทยาเป็นการสนับสนุนกระบวนการเข้าใจต่อชีวิตในแง่การรับรู้บนฐานของการรับรู้ทางกายเป็นหลัก ทั้งนี้การเชื่อมโยงความหมายที่หลากหลายในช่วงขณะจิตเดียวอาจเป็นการแสดงอนันตรภาพก็จริง แต่ในการรับรู้แล้วจะเลือกสิ่งที่เด่นชัดที่สุดขึ้นมาพิจารณาและตัดสินประสบการณ์ลดทอนให้เหลือสิ่งเดียวที่ปรากฏในความรู้สึก หรือเป็นไปตามลักษณะของโยคีผู้ปฏิบัติที่กำหนดจิตในจิต (จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน) จิตที่อาจคิดได้เป็นหลายพันเรื่อง แต่จะเลือกแค่เพียงเรื่องเดียวเพื่อควบคุมและไม่ฟุ้งซ่าน

วิเคราะห์มนุษย์ในแง่ความเป็นสมังคีภาพและอนันตรภาพในมุมมองพระพุทธศาสนาเถรวาท

การอธิบายมนุษย์เป็นกายกับจิตนั้นในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทผ่านความเป็นสมังคีภาพและอนันตรภาพนั้น จะวิเคราะห์ใน 2 ลักษณะนี้คือ

1. ลักษณะหน้าที่ (function) การกล่าวถึงมนุษย์ในแง่ของความเป็นสมังคีภาพรวมเอาทั้งกายกับจิตเข้าด้วยกัน เป็นการอ้างถึงการทำหน้าที่ของจิตกับกายที่แยกกันอย่างชัดเจน โดยอธิบายผ่านภาวะที่ร่างกายและจิตใจทุกส่วนอยู่ในสภาพที่สอดคล้องและปฏิบัติหน้าที่เพื่อตอบสนองในแนวทางของวิญญูณที่เกิดขึ้น จะทำปฏิกิริยาที่ผสมผสานกันระหว่างร่างกายและจิตใจ ให้เจริญขึ้นหรือเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพจิตใจ (พระไตรปิฎก (ไทย) เล่ม 16 ข้อ 2 หน้า 4-8) โดยวิญญูณที่ว่านี้คือการรับรู้ต่างๆ ที่ปรากฏกับจิตนั้นทำหน้าที่กระตุ้นให้กายหรือวาจากระทำหน้าที่ การทำหน้าที่ของกายกับจิตได้แยกกันในส่วนนี้ โดยกายไม่มีหน้าที่ในการบ่งการตัวเองให้ท่าหากปราศจากจิต เช่นกัน หากปราศจากกาย จิตก็ไม่อาจจะเปลี่ยนแปลงให้เจริญหรือโศกเศร้าได้ ลักษณะดังนี้จึงเป็นการมองเอาความรวมกันของทั้ง 2 อย่าง ตามที่มารธามวชิราภิกษุณีว่า ใครสร้างสัตว์นี้ ผู้สร้างสัตว์อยู่ที่ไหน สัตว์เกิดขึ้นที่ไหน สัตว์ดับที่ไหน วชิราภิกษุณีตอบมารว่า ทิฐิของเจ้าเชื่อว่าอะไรเป็นสัตว์ กองแห่งสังขารล้วนๆ นี้ บัณฑิตจะเรียกว่าสัตว์ไม่ได้เลย เมื่อขันธทั้งหลายมีอยู่ การสมมติว่าสัตว์ก็มีได้ เหมือนคำวารถมีได้เพราะประกอบส่วนต่างๆ เข้าด้วยกัน อนึ่ง ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นดำรงอยู่และแปรผันไป นอกจากทุกข์ ไม่มีสิ่งอื่นเกิดขึ้น นอกจากทุกข์ ไม่มีอะไรอื่นดับไป (พระไตรปิฎก (ไทย) เล่ม 15 ข้อ 171 หน้า 228) คำตอบของวชิราภิกษุณีเป็นการเสนอถึงการรวมเอาของทุกอย่างในแง่ของการเป็นสิ่งเดียวกัน ส่วนการดำเนินไปได้นั้นทุกอย่างต้องทำหน้าที่สนับสนุนกันและกัน

การเข้าใจว่าแต่ละอย่างทำหน้าที่ต่างออกไปทำให้เกิดการแยกความจริงเป็นสองแบบทวินิยม (dualistic realism) คือเชื่อว่าความจริงสูงสุดมี 2 อย่าง คือวัตถุกับวิญญูณ ทั้งสองอย่างนั้นแยกจากกันอย่างชัดเจน (Ramakrishna Puligandla, 2008: 120) โดยการแยกนี้ถูกอธิบายผ่านลักษณะของขันธ 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญูณ ย่อเป็นรูปและนาม ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าทั้ง 5 นี้เป็นสังขตธรรมคือธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง การเกิดของขันธนี้จึงไม่มีอะไรที่จริง แต่การยืนยันการส่งต่อจากอดีตสู่ปัจจุบันและอนาคตก็เพื่ออธิบายเรื่องกรรมและการให้ผลได้ชัดเจน เมื่ออธิบายการทำหน้าที่ของขันธ 5 ในแง่ความจริงว่ามีรูปและนามที่ทำหน้าที่ของตนเองจึงเป็นการสร้างความจริงแบบทวินิยมขึ้นมาซึ่งไม่ตรงกับการอธิบายผ่านสมังคีภาพที่มองเชิงการอาศัยกันและกันแบบสังขตธรรม โดยในที่นี้จึงไม่ใช้การมองไปที่การอธิบายหน้าที่ของจิตกับกายเท่านั้น แต่ต้องเข้าใจหน้าที่ของสังขตธรรมในเชิงการอิงอาศัยกันเท่านั้น กล่าวคือ หน้าที่ของจิตจะทำได้ก็ต้องมีกายทำหน้าที่ประกอบกันเป็นอันเดียวกันจึงรวมกันได้ แต่หากมองหน้าที่ของการอิงอาศัยกันจึงไม่มีอยู่จริง มีแค่การเกิดและดับที่ปรากฏ แต่การมีอยู่หรือส่งต่อให้เกิดจิตกับกายต่อไปได้นั้นมาจากกรรมที่ทำให้เข้าใจได้ว่ามีเหตุส่งผลมาได้ คือ “ตราบใดที่กรรมดียังไม่ให้ผล ตราบนั้น คนดีจะเห็นกรรมดีว่าชั่ว แต่เมื่อใด กรรมดีให้ผล เมื่อนั้นคนดีจะเห็นกรรมดีว่าดีแท้” (พระไตรปิฎก (ไทย) เล่ม 25 ข้อ 120 หน้า 68)

การอธิบายมนุษย์ในแบบสมังคีภาพผ่านกรรมนี้จึงเป็นวิธีการเข้าใจถึงการทำหน้าที่ของเหตุที่ส่งต่อมาจากกรรมจนเกิดผลตามมาได้แบบการเป็นอันเดียวกัน ไม่แยกกัน อีกทั้งการอธิบายแบบหน้าที่ของการให้ผลกรรมนี้ยังสนับสนุนให้กายกับจิตทำงานควบคู่ไปด้วยกัน



2. ลักษณะเหตุปัจจัย คำอธิบายมนุษย์ที่ประกอบด้วยกายและจิตในแบบอนันตรภาพเป็นการอ้างถึงคำสอนเรื่องอนัตตา เพราะทุกอย่างเมื่ออธิบายถึงมนุษย์นั้นจะต้องระบุถึงอัตลักษณ์ของแต่ละบุคคล ในเรื่องของการเวียนว่ายตายเกิด (transmigration) พยายามอธิบายถึงผ่านกรรมและผลกรรม ในมิลินทปัญหาพระยามิลินท์ถามพระนาคเสนว่า "สภาพอันใดอันหนึ่งที่เลื่อนออกจากกายนี้แล้ว ไปสู่กายอื่นมีอยู่หรือ" พระเถระตอบว่า "ไม่มีเลย" "ถ้าไม่มี สัตว์จะพ้นจากบาปกรรมได้มิใช่หรือ?" "ขอถวายพระพร ถ้าสัตว์ไม่ต้องปฏิสนธิ ก็พ้นจากบาปกรรมได้ เพราะเหตุใดเล่า สัตว์ยังต้องปฏิสนธิอยู่ เพราะเหตุนี้ จึงยังไม่พ้นจากบาปกรรมได้" "ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง" เหมือนอย่างบุรุษผู้หนึ่ง จะลักมะม่วงของบุรุษอีกคนหนึ่ง เขาจะต้องโทษหรือไม่?" "ต้องสิ พระผู้เป็นเจ้า" "เขาไม่ได้ลักมะม่วงที่บุรุษนั้นเพาะไว้ ทำไมจึงต้องโทษเล่า?" "มะม่วงที่บุรุษลักนั้น อาศัยมะม่วงที่เพาะ จึงได้บังเกิดเพราะเหตุนี้ เขาจึงต้องโทษ" "ข้อนั้นฉันใด บุคคลทำกรรมดีก็ตาม ชั่วก็ตาม ด้วยนามรูปนี้ นามรูปอันย่อมปฏิสนธิด้วยกรรมอันนั้น เพราะเหตุนี้ สัตว์จึงไม่พ้นจากบาปกรรมได้" (มิลินทปัญหา, 2543: 86-87)

ตามแนวคิดเรื่องกรรมนี้จึงแสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องที่ไม่มีความเป็นตัวตนอยู่ ซึ่งพระนาคเสนเปรียบเหมือนกับแสงตะเกียงที่ไม่ใช่แสงเดียวกันแต่เป็นความต่อเนื่องจนเรามองเห็นเป็นแสงเดียวกัน พระนาคเสนอธิบายว่า "ความสืบต่อแห่งสภาวะธรรมล้วนสืบต่อกันไป สภาวะอันหนึ่งเกิดขึ้น สภาวะอันหนึ่งดับไป เหมือนจะสืบต่อพร้อม ๆ กัน ฉะนั้น ผู้ที่เกิดขึ้นจึงได้ชื่อว่าจะเป็นผู้นั้นก็ไม่ใช่จะเป็นผู้อื่นก็ไม่ใช่ แต่ถึงความสงเคราะห์ว่าเป็นวิญญูณของตัวเขา" (มิลินทปัญหา, 2543: 44)

จากข้อมูลข้างต้นการเกิดใหม่จึงไม่ใช่หมายถึงความเป็นคนใหม่ทั้งหมด แต่ยังคงมีอัตลักษณ์ของคนเก่าอยู่ ดังข้อความอีกว่า "สัตว์ทั้งหลายต่างเอาความแก่และความตายเกิดมาด้วย จริงอย่างนั้น ปฏิสนธิจิตของสัตว์เหล่านั้นก็ถึงความแก่ในลำดับแห่งความเกิดขึ้นนั่นเอง แล้วก็แตกไปพร้อมกับสัมปยุตตันธ์ทั้งหลาย ดังศิลาตกจากยอดเขาแตกไป ชนิมรณะมาพร้อมกับความเกิดเพราะความที่สัตว์ผู้เกิดมาแล้วต้องตาย" (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2548: 5) การนำอัตลักษณ์เดิมมาเกิดจึงเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ต่อเนื่องไม่ขาดสายที่จะอธิบายลักษณะดังกล่าวนี้ได้ การเป็นมนุษย์ในความหมายนี้จึงต้องเชื่อมโยงต่อยอดจากข้อมูลเก่าหรืออัตลักษณ์เก่าที่อธิบายได้ถึงความสัมพันธ์กัน ไม่แยกจากกันกับเหตุที่เป็นมาก่อนหน้านี้ ไม่อย่างนั้นจะอธิบายมนุษย์ให้เป็นอย่างที่เป็นบนพื้นฐานแบบใดถ้าไม่มีอัตลักษณ์ที่ส่งต่อมาก่อนหน้านี้ ทั้งนี้หากไม่มีอัตลักษณ์ที่ว่านี้ กรรมก็ไม่อาจอธิบายได้เช่นกัน

องค์ความรู้ใหม่



ภาพประกอบ 1 มนุษย์ในฐานะองค์รวมของกายและจิต

คำอธิบาย มนุษย์ในฐานะองค์รวมของกายและจิต ประกอบด้วย

1. มิติแบบสมังคิภาพ คือการมองมนุษย์ในลักษณะหน้าที่ที่สัมพันธ์กันในปัจจุบันขณะ เปรียบเสมือนรถที่ประกอบด้วยส่วนต่างๆ จนวนรวมกันเป็นหนึ่ง โดยความเป็นสมังคิประกอบด้วกาย (รูป) และจิต (นาม) ไม่ได้แยกจากกัน แต่ทำงานสอดประสานกันหากไม่มีกาย จิตก็ทำงานไม่ได้ หากไม่มีจิต กายก็ไร้ประสิทธิภาพ ส่วนกระบวนการทำงานของจิต และความจริงเชิงจริยธรรม คือจิตเป็นประธานในการทำกรรม แต่ต้องอาศัยกายเป็นเครื่องมือในการแสดงออก ความดีหรือชั่วจึงไม่ใช่อยู่ที่อวัยวะ แต่อยู่ที่เจตนาของจิตที่ขับเคลื่อนกาย

2. มิติแบบอนันตรภาพ คือการมองมนุษย์ในลักษณะเหตุปัจจัยที่เชื่อมโยงต่อเนื่องกันไปในกระแสของเวลา (สังสารวัฏ) โดยไม่มีช่องว่าง การสืบต่อที่ไม่มีตัวตนอธิบายผ่านหลัก ปฏิจสุมุปาท ว่าชีวิตคือกระแสของกิเลส กรรม และวิบากที่หมุนวนเป็นวงกลม มีความต่อเนื่อง เปรียบเหมือนแสงตะเกียงในแต่ละช่วงเวลา แม้จะไม่ใช่แสงเดิม เพราะเกิด-ดับตลอดเวลา แต่ก็มีอย่างต่อเนื่องกันจนดูเป็นสายเดียวกัน ทำให้อัตลักษณ์และกรรมจากภพเก่าส่งต่อสู่ภพใหม่ได้โดยไม่ต้องมีตัวตน (Soul) มิติทางญาณวิทยา กล่าวถึงอนันตรภาพยังปรากฏในการรับรู้ชั่วขณะ เช่น การเคี้ยวข้าว ที่วิญญาณและนามรูปเกิดดับต่อเนื่องกันหลายครั้งตามความรู้สึกที่เปลี่ยนไป

สรุป

การศึกษามนุษย์ในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นการพิจารณาธรรมชาติความจริงผ่านโครงสร้างกายและจิตที่สัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง โดยมีจุดเริ่มต้นจากการวิเคราะห์มนุษย์ในฐานะรากฐานของธรรมชาติที่ประกอบด้วยร่างกายและจิตใจซึ่งมีจุดกำเนิดและลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกัน การ



ก่อกำเนิดของมนุษย์ไม่ได้มีลักษณะเป็นตัวตนที่สมบูรณ์ทันที แต่เป็นการพัฒนาจากจุดเล็ก ๆ ที่เรียกว่ากละ ซึ่งอาศัยปัจจัยสำคัญสามประการคือ บิดามารดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู และมีคันธัพพะหรือปฏิสนธิวิญญาณปรากฏขึ้น ความเป็นมนุษย์จึงเกิดขึ้นจากสมังคภาพซึ่งหมายถึงความเป็นองค์รวมที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของกายและจิต หากขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปย่อมไม่อาจทำงานหรือดำเนินชีวิตอยู่ได้ เมื่อพิจารณาในแง่หน้าที่ สมังคภาพได้แสดงให้เห็นถึงการทำงานร่วมกันของชั้น 5 อันประกอบด้วยรูปและนาม โดยมีจิตเป็นประธานในการรับรู้อารมณ์ผ่านกระบวนการต่าง ๆ ตั้งแต่ปฏิสนธิจิตไปจนถึงจิตตจิต ชีวิตในลักษณะนี้จึงเป็นกระบวนการของเหตุปัจจัยตามหลักปัจจุสมุปบาท ที่นามและรูปต่างเกื้อกูลกันและกันอย่างเป็นพลวัต การมีชีวิตอยู่ถูกหล่อเลี้ยงด้วยชีวิตินทรีย์ที่เชื่อมโยงกายและจิตไว้ด้วยกัน トラบที่อวัยวะสำคัญยังทำงานอยู่ชีวิตย่อมดำเนินไปได้ นอกจากนี้ จิตยังเป็นแรงผลักดันสำคัญในการทำกรรมผ่านทางร่างกาย การรับผลของกรรมจึงเป็นเรื่องที่ไม่อาจแยกออกจากกันได้ระหว่างกายและจิต แม้การทำหน้าที่ของแต่ละส่วนจะดูเหมือนแยกจากกันแบบทวินิยม แต่ในเชิงลึกแล้วเป็นการอิงอาศัยกันของสังขตธรรมที่เกิดดับต่อเนื่องกันไป ในอีกแง่มุมหนึ่ง มนุษย์ยังถูกอธิบายผ่านแนวคิดอนันตรภาพ ซึ่งนำเสนอความสืบเนื่องของชีวิตที่ไม่มีช่องว่างระหว่างภพชาติ ผ่านวงจรของกิเลส กรรม และวิบาก กระบวนการนี้ไม่มีจุดเริ่มต้นและสิ้นสุดที่ปรากฏชัดเจน โดยมีตัณหาและอวิชชาเป็นมูลรากที่ชักนำปฏิสนธิวิญญาณให้ก้าวลงสู่ภพใหม่อย่างต่อเนื่อง อนันตรภาพในเชิงภววิทยาชี้ให้เห็นว่าชีวิตคือแรงผลักของเหตุปัจจัยที่ไม่ใช่ตัวตนเที่ยงแท้ แต่มีความต่อเนื่องของอัตลักษณ์ที่ส่งต่อผ่านผลกรรม ขณะที่ในเชิงญาณวิทยา อนันตรภาพปรากฏผ่านการรับรู้อารมณ์ชั่วขณะที่รวดเร็ว จนเกิดการสร้างนามรูปใหม่ทุกครั้งที่มีการรับรู้ ดังนั้น การเข้าใจความหมายของโลกและความดับทุกข์จึงไม่ได้อยู่ที่การเดินทางไปที่ใด แต่เป็นการพิจารณาในร่างกายที่ยาวประมาณว่าหนึ่งที่มีสัญญาและใจนี้เอง เพื่อให้เห็นถึงความจริงของชีวิตที่เป็นทั้งสมังคภาพและอนันตรภาพอย่างถ่องแท้

เอกสารอ้างอิง

- เจษฎา ทองรุ่งโรจน์. (2547). *พจนานุกรมปรัชญา อังกฤษ-ไทย*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โบแดง.
- พระพุทธโฆสเถระ. (2551). *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพมหานคร: ธนาเพรส.
- พุทธทาสภิกขุ. (2514). *ปัจจุสมุปบาท: หลักปฏิบัติอริยสัจที่สมบูรณ์แบบ*. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2540). *วิสุทธิมรรค แปล ภาค 3 ตอน 1* (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2548). *วิสุทธิมรรค ภาค 2 ตอน 1*. แปลโดย คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.



- มหาวิทยาลัย. (2530). *อภิมมัตถสังคหบาลีและฎีกา*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัย.
วิทยาลัย.
- มิลินทปัญหา. (2543). *มิลินทปัญหา*. แปลโดย มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย (พิมพ์ครั้งที่ 2).
กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัย.
- สมภาร พรหมทา. (2559). *พุทธปรัชญาในอภิธรรมปิฎก*. นนทบุรี: บริษัท ปัญญาจันทร์ บุ๊คส์ บายตั้ง
จำกัด.
- สายฝน ถนอมศรี. (2568). พิธีกรรมงานศพที่สื่อถึงการตายดีในพระพุทธศาสนาเถรวาท. *วารสาร มจร
ปรัชญาปริทรรศน์*, 8(2), 407–416.
- Puligandla, R. (2008). *Fundamentals of Indian philosophy* (4th impression). New
Delhi: D.K. Printworld Ltd.

